

II.

„NYÁRON LAKÁSÉRT ÉS ELLÁTÁSÉRT TANÍTOTTAM MEZŐHEGYESEN”

Önéletrajzi vázlatában fontosnak tartotta *Mezőhegyest* megemlíteni. De ezen kívül Makóról nővéreihez Budapestre írott leveleiben is többször említést tesz Mezőhegyesről. Az irodalomtörténészek és a kortársak, valamint a visszaemlékezések is bizonyítják, hogy a mezőhegyesi élmények és emlékek *fontosak voltak József Attila életében*. Talán valamivel több figyelmet érdemelnek, mint amennyit az irodalomtörténészek eddig rájuk fordítottak.

Feldolgozásunkban arra igyekszünk kísérletet tenni, hogy *bizonyíthatóan mely versek íródhattak 1922–1923-ban Mezőhegyesen, melyek azok a költemények, amelyeknek az élményanyaga Mezőhegyeshez is kapcsolódhat, a költő levelezésében hogyan tükröződik nyári mezőhegyesi tartózkodásának néhány mozzanata*.¹¹ Elfogultság és túlzások nélkül szeretnénk szembesíteni az 1989-ben még élő szemtanúk emlékeit József Attila ténylegesen leírt, vagy feltételezetten vélt gondolataival. Meggyőződésünk szerint ezt a „szembesítést” ma még el lehet végezni, a későbbiekben azonban már aligha. Viszont ebből adódik, hogy az értékszembesítésnek és értékmentésnek ez a lehetősége mind az általános, mind a középiskolai irodalomtanítás számára *megmaradó lehetőségeket kínál*.

A „nyáron át” kifejezés használata az önéletrajzban bizonyos eligazítást tartalmaz, hogy makói tartózkodása alatt a nyári szünidőben, *1922-ben és 1923-ban fordulhatott meg Mezőhegyesen*. Ezt a tényt a levelek dátumozása is igazolja. Etelkának írja 1922 júniusában: „Itt én nagyon jól érzem magam, eltekintve a fiútól, aki igazán nehéz órákat okoz . . . A bélyegeket küld majd szeptemberbe az internátusba . . . Meleg van itt. Napon 57 fok celsius . . . Itt zenészek és zongora vannak . . . Itt küldök négy névnapi üdvözlöt, amit velem íratlak meg, továbbá egy 28 másodperces költeményt. Apropos, mi van és mi lesz a verseimmel? Nekem szükségem van rájuk.”¹²

1923. április 26-ai dátummal ugyancsak József Etelkának ezt írja Makóról Espersit János makói ügyvéd cégjelzésű levelezőlapján: „Még mindig nem kaptam hírt Mezőhegyesről, de meghívtak – közvetve – és ott majd megbeszéllem a dolgot. Kérlek eredj el . . . kézimunkakereskedésébe és kérdezd meg, hogy 100 csipkeverő orsó mennyibe kerül, illetőleg csak egynek az árát tudd meg. A választ legkésőbb hétfőre szeretném. Kéziratot majd levélben küldök. A Csöndet megkaptátok? Csókollak mindnyájatokat Attila.”¹³

Ugyancsak Makóról írja 1923. május 14-ei dátummal Jolán nővérének: „A Világ nem küldött sem pénzt, sem verset nem hozott még, az Etus fölmehtene 1/2 6 órakor a szerkesztőségbe, hogy Zsolt Bélánál a dolgot megsürgesse, mert egy krajcárom sincs. Holnap kocsi jön értem Mezőhegyesről, ott leszek szombatic, onnan Szegedre megyek a Juhász-jubileumra.”¹⁴

József Attila elég ritkán látta el verskéziratait pontos dátumozással. Kivételes eset a *Tavaszi ének* című költeményének kézirata, amelyen Mezőhegyes. 1922. jún. 18. dátum található. A verset „*Versek Mártának!*” ajánlással látta el, s az irodalomtörténet jóvoltából és a személyes visszaemlékezésből is tudjuk, hogy internátusi igazgatója leányának, *Gebe Mártának* szolt ez az ajánlás.¹⁵ A költeményben leírtakról is következtetni tudunk arra, hogy Mezőhegyesen személyesen is átélhette a versben leírtakat. Mezőhegyesen valóban nagyon kék és tiszta volt az ég 1922 tavaszán, „ékes, hímes szőnyegeg” voltak láthatók, tiszta időben „északon a bús hegyek” körvonalai is látszottak (a közeli Aradon túli hegyekre gondolhatott a költő), és személyesen láthatta, amint „csikó nyerit szerelmi vészt”, hiszen Mezőhegyesen a ménesgazdaságban, különösen pedig a 47-es majorban a híres ménes mindennapos látása nem kívánt különösebb odafigyelést. (A vers kézirátát a mellékletben adjuk közre.)

Erősen feltételezhető, hogy pontos dátummal ugyan nem rendelkező, de a kézírás mód azonosságában meggyőző, s ugyancsak Gebe Mártának különbözőképpen ajánlott (*Vers Mártának*, *Vers Mártuskának*, *Versek Mártuskának*) címszó alatt megjelenő költeményei valamilyen formában *mezőhegyesi ihletésűek*. Az irodalomtörténészek talán nem fordítottak kellő gondot eddig arra, hogy a költeményekben leírtakat még a hozzáférhető idő távolságából azonosítani igyekezzenek feltételezett keletkezési helyükkel. Az anyaggyűjtés során 1989 tavaszán felkerestük Szabó Ferencsel együtt a mezőhegyesi 47-es majort, s találoztunk néhány idős, de kitűnően visszaemlékező adatközlővel. A visszaemlékezések gyűjtésében nagy segítségünkre volt *Balanyi Miklós*, a mezőhegyesi József Attila Általános Művelődési Központ és általános iskola tanára, aki 1941 óta él Mezőhegyesen, és tanítói pályáját a 47-es majorban kezdte, a körzetesítésig ott tanított, ennél fogva kitűnően ismeri a területet, a régi majoriakat, akik, vagy akiknek leszármazottai neki is egykori tanítványai voltak. Balanyi Miklós hívta fel a figyelmünket *özv. Czomán Sándornéra*, *Barabás Bélára*, akik 1922-ben és 1923-ban is a majorban laktak, s akik feltételezéseinket József Attila ott tartózkodásával kapcsolatban mindenben megerősítették. Egy későbbi látogatásom során különösen meggyőző volt az a körülmény, amikor is tematikailag igyekeztem a még meglévő emlékeket szembesíteni az ebben az időben írott József Attila-versekkel. Természetesen óvakodni kell attól, hogy ezekből túl merész és szélsőséges következtetéseket vonjak le. Az azonban elfogadható ténynek tűnik, hogy *Mezőhegyesen is* történhetek olyan események, amelyek az ihletre érzékeny, fiatal költőt versírásra kényszeríthették. Barabás Béla és *özv. Czomán Sándorné* különösebb előkészítés nélkül elmondották nekem az *Aratásban*, *Munkáshalál*, *Éhség* című költemények *felolvasása előtt* a következőket:

Az aratás a tikkasztó hőségben nagyon nehéz munkának számított Mezőhegyesen, amit mégis szívesen végeztek az aratómunkások, mert megélhetésük zálogát látták benne. Elég gyakoriak voltak az aratás idején a halállal végződő balesetek is, amelyek nagy részvétet váltottak ki a majoriak részéről, hiszen az eltávozottak után éhes gyermekszájak maradtak. Azt is hozzátették, hogy a tragikusan bajba jutottak hozzátartozóiról a major intézője és írnoka kötelességének érezte a körülményekhez képest emberségesen gondoskodni. A korszak minden bizonnyal leginkább eredeti, már a későbbi József Attilára emlékeztető költeménye az Éhség. Az adatközlők szerint Mezőhegyesen, a 47-es majorban a szegény emberek megítélésük szerint jobb körülmények között éltek, mint a szomszédos nagybirtokokon dolgozó részesmunkások. Ezt a feltételezést levéltári források adataival is alá lehet támasztani.¹⁶ A majorban nehéz munkák idején *hetente volt „osztás”*. Ezt az intéző és az írnok (*Böszörményi Béla és Farkas Béla*) együtt bonyolította le. A nyilvántartásoktól és a munkában részt vevők számától függően a majori munkások szalonnát, terményjárandóságot, különböző élelmeket, nyersanyagokat kaptak. Ezekből kellő beosztás esetén az arató- és cséplőmunkások viszonylag kalóriadús ebédet kaptak a családtól a déli munkák ebédszünetében. De valóban előfordulhatott egyes családoknál, hogy elfogytak a jó falatok, és csak kenyeret meg uborkát „faltak ebédszünetben”. Ezt az adatközlők szerint épp oly jóízűen és mohón megették, mint a többi ételt. Az uborkát azért is szerették, mert praktikus ételnek számított, egy kicsit a szomjúságukat is csillapította a nagy melegben. József Attila tehát *Mezőhegyesen is láthatta a paraszti életképnek ezt a nagyon eredetien megfigyelt és visszaadott formáját*. Azért fogalmazzunk úgy, hogy *itt is láthatta mindezt*, mert ugyanezt látta néhány évvel ezelőtt Ócsodón, vagy nagyapjánál Szabadszálláson, vagy valamivel később Kiszomboron is. Ezek a paraszti élmények tették a munkásosztály mellett a másik dolgozó osztály igen jó ismerőjévé is, és ez az érzékenység a nagy összegző költeményekben (Holt vidék, Hazám, Mondd, mit érlel . . .) is végigkíséri költői témakörét.¹⁷ Az éhség gyötrelme egyébként gyermekkortól fogva személyesen átélt, szomorú saját élménye is volt. Nem véletlen, hogy életútját meghatározó költeményekben is fellelhető. (Tiszta szívvel.) De a szerelmes, személyes versekben is újra és újra előfordul.

Ennyi bevezetés után röviden azt vizsgáljuk meg, *hogyan és miért került József Attila Mezőhegyesre?* Talán valamit erről a sajátos dél-alföldi településről is tudnunk kell. Azt hangsúlyoztam már, hogy Mezőhegyes az akkori Csanád vármegyéhez tartozott, ennek a közigazgatási egységnek egyik legsajátosabb települése volt. Alig harminc kilométer választotta el a megyeszékhely Makótól.

Féja Géza valamivel József Attila mezőhegyesi tartózkodása után híres szociográfiájában így jellemzi ezt a települést: „Különös látvány, mintha a kúriák s úrilakok, a nyaralók és a kastélyok vándorútra keltek volna, azután találtak Mezőhegyesen, s itt megállapodtak, mondván, hogy jó nekik ez a hely. Azt képzele az ember, hogy legalább száz földesuraság lakik itten. Köny-

nyű, ragyogó hintók és hajtókocsik előtt pompás lovak futnak és táncolnak. A zsalugáterek mögül az úri élet finom hangjai szűrődnek ki. Némelyik előtt kocsik várakoznak, a jóvérű lovak idegesen kaparják a földet. Feudális csomópont ez, birodalom a birodalomban, s teljesen a maga törvényei szerint él. Más a mezőhegyesi állami ménes és ménesbirtok . . . A mezőhegyesi nagybirtok azzal okolja meg a munkások teljes kihasználását, s számbavehető nyereség hiányát, hogy mintaszerű, tehát erőszakkal fenntartott művirág . . . Az istállók magasak, világosak, egészségesek, az állatok táplálása mintaszerű, azonnal alkalmazzák a legfrissebb kutatások eredményeit. Szülőotthon áll a borjazó tehenek rendelkezésére, mely tiszta, a legkönnyebben fertőtleníthető. A tehenek lepedőre ellenek. A birtok mintája a belterjes termelésnek, igazi mezőgazdasági kultúrvidék. Csak a munkások és a cselédek sorsa megdöbbentő. Állatok és urak kacsalábon forgó kastélya, cselédek és munkások síralomháza. Maga a központ olyan, mint a gyarmat székhelye. Tündöklő úrilakok, fényes kaszinó, rend, tisztaság és némaság. A bérlakások már nem tükrözik a mintaszerűséget, gyarlók, földesek, s még külön konyharendszert sem sikerült teljesen megvalósítani. A kövér, kéjjel kérődző állatok faránál sápadt, sovány, rosszul táplált, gépszerűen mozgó emberek állnak. Nemrégiben szállították le komenciójukat. De azzal vigasztalják, hogy azért megélhet, ha szerencséje van az állattartással. Tehát a béres, aki munkaidőben az év nagyobbik felében hajnali két órakor kel és este 9–1/2 10 órakor fekszik, ezalatt a kis étkezési szünetet kivéve minden pillanatban dolgozik, tenyészsen, s neveljen állatot a maga hasznára. Ezt a tevékenységet nyilván csak a felesége végezheti, kinek 4-5 apró gyerek gondja nehezedik a vállára. Melyiket hanyagolja el? Erről már a statisztika beszél. A csecsemőhalálozás jóval az országos átlag fölött halad, 1934-ben 20 százalék volt, tehát 100 élveszületettre 20 halál esett, s az összes halálozások 43 százaléka csecsemőhalálozás. Más volna a szám, ha a béresasszonyok olyan gondos egészségügyi körülmények között szülhetnének, mint a tehenek, s gyermekeiknek olyan gondozás jutna, mint a fajtiszta növedékállatoknak. Az 1934 évben 3 öngyilkosság, s 2 gyilkosság történt az uradalomban. Mindez a cselédek idegrendszerének a bomlásáról beszél. A botos rendszer diadalmát üli. A munkás-felügyelők száma talán egyetlen uradalomban sem ekkora. Az ember itt csak gépalkatrész. Az egész üzemből van valami falanszterszerű. A nagybirtok régi patriarkális vonásai még külsőleg is eltűntek. A majorokat számazzák, nevük nincsen, ha jönnek a vadászatok, az emberek vízhatlan köpenyt kapnak, hogy hajtás közben ruhájukat egészen tönkre ne tegyék, hátukon óriási számmal. Így aztán a gazdatiszt messziről észreveszi, hogy ki lusta hajtás közben. A summások régi épületekben kapnak tömegszállást, cementpriccset rászórt szalmával.”¹⁷

Kétségtelen, hogy az 1930-as években készült szociográfiai leírás (már csak a műfaj jellegzetességei miatt is) elsősorban a megdöbbentően nagy ellentmondásokat emeli ki, s talán valamivel sötétebb is lehet, mint amelyet az 1920-as években a most visszaemlékezők ténylegesen feltételeznek. Ennek

ellenére nincs okunk kételkedni Féja leírásának realitásában, tárgyyszerűségében.

Kiegészítheti a fent idézett szociográfiai képet néhány korabeli egyéb forrás, levéltári adat is. Mezőhegyes már a századforduló táján az egyre erősödő agrárszocialista megmozdulások egyik, orosházi, battonyai, hódmezővásárhelyi, aradi hatását egyaránt tükröző területe volt.¹⁸

Nem szabad elfelejteni, hogy ennek a gazdaságnak igen erős volt az import munkaerő igénye. Az állami ménesbirtok urai még az akkori szociálpolitikusok által is furcsállott okokból az évi munkák elvégzéséhez szükséges munkaerőt nem a környező községekből biztosították, hanem a Felvidékről hozott olcsóbb, szlovák munkaerővel dolgoztattak. Ezek néha „sztrájktrörök” szerepét is betöltötték. A szegedi levéltárban találtam egy olyan jelentést, amely arról tanúskodik, hogy a Felvidékről nemcsak szegődött munkások jöttek el Mezőhegyesre dolgozni, hanem mások is. Már az 1880-as évek adatai is azt mutatják, hogy 3000-nél több munkást hoztak Mezőhegyesre minden évben.¹⁹ 1920 után Borsod és Heves megyékből hozták tömegesen a summásokat Mezőhegyesre.

Arról pedig, hogy milyen körülmények között éltek ebben a mintagazdaságban a szegődött és alkalmazott munkások, tanulságos lesz egy-két gondolatot kiragadni *Csanád vármegye szociális tanácsadójának* a belügyminiszterhez intézett jelentéséből. Ebből tudjuk meg, hogy az 1930-as évek statisztikai adatai szerint a vármegyében 6421 volt a gazdasági cselédek száma. Ezek közül egyedül a mezőhegyesi ménesbirtokon 1712, tehát a megye területén található 26,7 százaléka dolgozott. Összesen 29 szegődményes kategóriát tartottak számon, és minden kategórián belül I., II., és III. osztályú alkalmazási minőségű bért fizettek. *Ezek a bérek hihetetlenül alacsonyok voltak.* A jelentés szerint ha órabérekre kellene ezeket átszámolnunk, akkor napi 15,5 órai munkaidő (rendkívül magas!) esetén sem haladják meg a III. bércategóriában a 4,7 fillért. A jelentés megállapítja: Szembetűnő, hogy sokkal magasabb keresetet érnek el a munkások a magángazdaságokban, mint a mezőhegyesi állami ménesbirtokon. A cselédlakásokról a következőket olvashatjuk: „A lakások nem padoltak, hanem földesek, néhol nedvesek, s ezért ezek hidegek. Az ablakok és ajtók rendbehozatala is több helyt szükséges. Több helyt tapasztaltam a cselédlakásokban zsúfoltságot, sőt egy helyen egy fiatal házaspár kis gyermekkel együtt egy padlásfeljáró alatt lakott.”²⁰

Nem volt kedvezőbb a helyzet a *mezőhegyesi cukorgyárban* uralkodó szociális viszonyok esetében sem. A vármegyei szociális tanácsadó jelentéséből kitűnik, hogy az állami ménesbirtokhoz lazán kapcsolódó magánvállalkozás hasonló viszonyokat biztosított munkásainak. Idézünk a jelentésből: „A gyárpülettel szemben levő munkásszálláshoz éppen az ebéd ideje alatt érkezünk. Szembetűnő volt, hogy az úttest mindkét oldalán a csupasz, nedves földön mintegy 60-70 férfi és nő munkás vegyesen a földről ebédelt. Ez megszokott, mindennapi látvány. Ha száraz az időjárás, úgy a felszaradt úttest pora egy-egy közlekedési jármű elhajtása esetén nagy, sűrű felhőkben száll a fáradtan ebéde-

lő munkásokra és szegény élelműkre.” Másutt ezt olvashatjuk: „A gyárral szemben van egy munkásszállás. Ez a szállás fogadja be az egész év folyamán a környékről a gyártelepen dolgozó és naponta haza nem térő munkásokat. Az ágyak között alig lehet közlekedni. A munkások ezeken az ágyakon fogyasztják ebédjüket, vacsorájukat. A helyiség a munkások kijelentései szerint teli van poloskával és bolhával, amitől a munkások éjszakánként alig, vagy a meleg időben egyáltalán nem tudnak aludni, pihenni. A helyiségen kevés ablak van, azok kicsinyek. Az őszi cukorgyártási időnyben használni szokott a gyártelep a gyártelep másik részén elhelyezett munkásszállásokat is. Ezeknél az épületeknél mindenekelőtt feltűnik a feltűnően nagyra méretezettségük. 70–110, sőt 210 személyt is befogadó képességű óriási hodályok ezek, amelyek még mai ürességükben is nyugtalanítóak.”

Ennek a zsúfoltságnak tulajdonítja a jelentés azt is, hogy különösen az éjszakai műszakban rendkívül sok az *üzemi baleset* a mezőhegyesi cukorgyárban: „Az éjjeli munkások a 120–210 személyes, egy helyiségből álló munkásszállásokon nappal, amikor ott állandó mozgás van, aludni nem tudnak, és az éjjeli munkára már fáradtan mennek, ahol a nagy hőségben 2–3 órás munka után elbágyadnak, elálmosodnak, így könnyen bekövetkezik a baleset.” Az OTI makói adatai például 1938-ban a következők voltak: 174 bejelentett baleset, ebből a rövid cukorgyártási időnyben októberben 71, novemberben pedig 38, összesen tehát 109 baleset történt a mezőhegyesi cukorgyárban, ami ezer munkásra vonatkoztatva 11 százalékos baleseti gyakoriságnak felelt meg.²¹

Az 1920-as évek elején legfeljebb csak részben kedvezőbb szociális körülményeket tapasztalhatott a fiatal, diák József Attila is a mezőhegyesi külvárosi majorokban, illetőleg a cukorgyári szálláshelyeken, ahol az adatközlők emlékei szerint gyakran megfordult. Mégis azt kell mondanunk, számára nem lehetett szokatlan ez a látvány a budapesti gyárak, nyomortanyák, szükséglakások látványa után. Maga is meglakta ezeket a lakásokat, s hiteles képet rajzolt azokról élete végén írott nagy munkásverseiben. (Munkások, Külvárosi éj, A város peremén, Elégia.) Ha jól meggondoljuk, tulajdonképpen nem is „munkásversek” ezek a szó régi értelmében, hanem diákkori élményeinek visszatükröződései is, és ebben a Mezőhegyesen eltöltött időszak is szerepet játszhatott. A szociális kérdésekre fiatalon is nagyon érzékenyen reagáló költő *itt is* találkozott az egyszerű emberek testet-lelket egyaránt megnyomorító világával.

A Mezőhegyesen eltöltött nyarak jelentőségét nem öncélúan, a témánk szempontjából rosszul értelmezett lokálpatriotizmusból próbáltam hangsúlyozni. Meggyőződésem ugyanis, hogy *József Attila közvetlen hozzátartozóinak emlékeiben és a kortársak visszaemlékezéseiben is a kellenél kisebb jelentőséget tulajdonítanak a költő mezőhegyesi élményeinek.*

József Jolán két művében (A város peremén című regényes életrajzában, valamint a tudományosabb igénnyel fellépő „József Attila élete” című művében) éppen csak említést tesz Mezőhegyesről. A költő nővére leírja, hogy

József Attila az 1921 év nyarat „Mezőhegyesen, osztálytársánál, tanítványánál töltötte”, s csak szeptemberben tért vissza a makói DMKE internátusba.²²

Saitos Gyula: József Attila Makón című 1964-ben megjelent könyvében szintén meglehetősen röviden intézi el a mezőhegyesi nyarat. Nem tisztázza azt sem, hogy tulajdonképpen kit tanított a fiatal makói diák Mezőhegyesen. Értékelése pusztán a következőket tartalmazza: „Szünidei otthont biztosított számára az a körülmény, hogy a mezőhegyesi állami birtok és cukorgyár tisztviselőinek gyengén tanuló fiai mellé a vakációra házitánitót kértek az osztályfőnöktől. Attila tehetségét és lelkiismeretes szorgalmát értékelő, családi körülményeit is talán többé-kevésbé ismerő, jóindulatú osztályfőnöke őt ajánlotta. Így aztán a nyarat Mezőhegyesen töltötte, ahol derűsen, gondtalanul, testi fejlődésében, megerősödésében kedvező körülmények között telt el a nyári két hónap”.²³

Abban igaza van Saitos Gyulának, hogy ténylegesen *nem volt hová hazamennie a vakációra*. Nevelőapjával, Makai Ödönnel személyes, rokoni kapcsolata meglehetősen feszült volt 1921-ben. Jolán nővérének „urakodó anyáskodását” vonakodott elfogadni, s 16 évesen már a saját maga lábára igyekezett állni, amikoris elfogadta a neki felajánlott házitánitói állást. Ez azonban nem jelenthette azt, hogy – későbbi kifejezésével élve – ne „hörpintett volna nagyokat a valódi világból” Mezőhegyesen, ne vette volna észre azokat a feszülő ellentmondásokat, amelyeket Féja Géza is leírt szociográfiájában. Ezeket a vaskos élményeket el sem kerülhette volna a mezőhegyesi „mintafalanszterben”.

A jelenleg ismert feldolgozások közül a legtöbb és leghitelesebb adatok a mezőhegyesi nyarakkal kapcsolatban *Szabolcsi Miklós kitűnő monográfiája tartalmazza*. (Fiatal életek indulója – József Attila pályakezdése 1963.) Szabolcsi tisztázta, hogy József Attila Mezőhegyesen nem osztálytársát, hanem a makói internátus gondnoknőjének ajánlatára *Farkas Béla uradalmi őrnök Zoltán nevű fiát készítette fel az elemi iskola III. osztályának tananyagából*. A Farkas-család a *Külső-Pereg 47.* elnevezésű majorban lakott, a jelenleg is ott élő visszaemlékezők még 1989-ben is emlékeznek rájuk. *özv. Czomán Sándorné* emlékei szerint Farkas Béla őrnök „jó ember volt”, de kellően határozott is. Ismertetője elsősorban hatalmas pipája volt, az emberek „pipás őrnöként” emlegetik. Fia, *Farkas Zoltán* nagyon eleven, mondhatni „rossz gyerekként” él emlékezetében. Czománné házi alkalmazott is volt az őrnök lakásában, gyermekei együtt jártak a majori iskolába Farkas Zoltánnal, aki nem szeretett tanulni, alig várta, hogy vége legyen a tanításnak, s barátaival azonnal „hancúrozni kezdett.” *Barabás Béla* szintén ismerte Zoltánt. „Buta gyerek volt, mégis ember lett belőle” – említette nekem 1989-ben gyűjtött visszaemlékezése alkalmából. Azt is megtudtam, hogy a major elemi iskolájában *Früstök Éva* tanítónő tanított az 1920-as évek táján. A tanítónő szigorú volt, nem tett különbséget az „úri gyerekek”, meg a „parasztgyerekek” között, még „Farkas Zoltánnak is félni kellett tőle, mert nagyon erős asszony volt.” Ugyanilyen személyes emlékeket őriz *Atyénás mama* is, továbbá *Stefanik Mihály*, Czomán

Sándorné öccse, aki 1989-ben is a 47-es majorban él. Természetes, hogy a visszaemlékezések gyűjtése közben arra is rákérdeztünk, emlékeznek-e ebből az időszakból egy vékony dongájú fiúra, aki Farkas Zoltánt tanította? Az idős emberek közül többen azt állították, hogy „volt egy házitanító Farkaséknál, talán Szögedéből, vagy Makóról járt ki Zolit tanítani, aki nemigen engedelmeskedett neki.” Azt is elmondták, hogy körülbelül nyolc évvel ezelőtt járt Farkas Zoltán Mezőhegyesen, lefényképezte az írnoki lakás még megmaradt részét (a ház felét 1945-ben lebontották), és ígérte, hogy a felvételekből küldeni fog özv. Czomán Sándornénak, aki 1989-ben pontosan abban a lakásban lakott, ahol 1922-ben József Attila lakhatott. A visszaemlékezés is ebben a házban készült. A visszaemlékezők emlékei élményszerűek és frissek voltak, azokból József Attila egykori jelenlétére jól lehetett következtetni. Csak éppen nem tudták megnevezni, ki volt az az idegen, aki annak idején Farkasék házitanítójaként a 47-es majorban is megfordult, együtt játszott a majori legényekkel, és szívesen járt Farkas Béláékhoz. Az is igaz, hogy mindenáron nem akartuk erőltetni, hogy József Attilát láthatták, őr emlékeztek vissza.²⁴

Visszatérve Szabolcsi Miklós monográfiájára, ő még megtalálta Budapesten Farkas Zoltánt, József Attila tanítványát. 1961-ben össze is gyűjtötte visszaemlékezéseit. Szabolcsi szintén a mezőhegyesi 47-es majorban lakó öregekre hivatkozva ezeket írja könyvében: „Az öregek közül egynéhányan még ma is emlékeznek a 40-es években nyugdíjba ment írnoakra: az ő házában, a major közepén lakott ezen a nyáron Attila. Nem volt könnyű dolga: Zoltán csintalan, verekedős gyerek volt, már az első napon összeverekedtek. S mégis, jól érezte magát Mezőhegyesen. Szerette Teri mamát, Farkas szokimondó, okos feleségét, nagyokat ehett végre az internátusi sovány koszt után – s ismét csak valamiféle közösségre talált. Egykori tanítványa, s Teri mama ismerői egybehangzóan mesélik: a tanítás végeztével fogta magát, s kiment a majorba, elbeszélgetett a cselédekkel, főleg a major kovácsműhelyében szeretett tartózkodni, a komenciós béresekkal együtt lenni. Nemezszer hajnalban kelt fel, kiment a béresekkel a határba, felült velük a kocsiba, beszélgetett velük, kérdezgette őket – otthon érezte magát köztük. Jól érezte magát Mezőhegyesen, a Külső Pereg majorban: a későbbi években is nemezszer fordult meg ott, főleg akkor, ha jól akart lakni a makói évek alatt, pihenni és beszélgetni akart. Itt joggal érezhette: Az ucca és a föld fia vagyok . . .”²⁵

Ez a visszaemlékezés némileg ellentmond a Saitos műben megfogalmazott alábbi mezőhegyesi képnek: „A mezőhegyesi uradalom állami mintagazdaság volt. Fejlett állattenyésztési és növénytermesztési viszonyok, nagyüzemi és szociálisabb termelés körülményei között folyó munkaerő-gazdálkodás különböztette meg a mezőhegyesi uradalmat a környékbeli földesúri nagybirtoktól. Tanítványai családi körében a fejlődő gyermeki lélek nem találkozhatott semmi ütközéssel. És az uradalmi tisztak lakónegyedéből kilépve a földeken, az egyszerű majorokban is kulturált környezet, rendes cselédlakások, derűs, munkájukat gondtalanul végző emberek körében sem találkozhatott semmi bántóval. Ez lehet a magyarázata, hogy a mezőhegyesi hónapok sem akkor,

sem később nem jelentkeztek a költőben élményanyagként. Az ez időhöz közeli visszaemlékezéseiben is csak mint kellemes vakációzás élt a mezőhegyesi nyár” – írja Saitos.²⁶

Mi lehet annak az oka, hogy Saitos Gyula így ítéli meg Mezőhegyest, Féja Géza pedig sommásan ezt írja a településről: „*Állatok és urak kacsalábon forgó vára – cselédek és summások siralomháza.*” Saitos Gyula emlékei „kisvárosiak”, Féjaé „parasztiak”. A két felfogás közül maga József Attila is nagy valószínűség szerint Féja Géza megítélését fogadta volna el. Egy tekintetben igaza lehetett Saitos Gyulának. Valóban nagyokat ehetett a kisdíák József Attila Mezőhegyesen, a Külső Pereg 47-es majorban, ami a kommunális ellátottság dolgában sem volt azért lebecsülendő település. Farkas Béla írnoklakása az 1989-ben gyűjtött visszaemlékezés szerint is legalább hat szobás volt. A villanyvilágítást még az első világháború kitörése előtt bevezették a majorba. Nem volt nagyon elzárva a nagyobb településektől. Nagyjából Mezőhegyes és a közeli Battonya egyaránt mintegy 10 kilométer távolságra voltak tőle. Gyalog is be lehetett sétálni mindkét „városba”, igen kellemes, erdővel szegélyezett országúton. Az uradalmi intéző és írnok parádéskocsi használati joggal rendelkezett, s ezt ismerőseire, rokonságára, vendégeire ki is terjeszthette. Valószínűleg József Attila ezért írhatta 1923. máj. 14-én nővérének, hogy „holnap kocsi jön érte Mezőhegyesről”, onnan pedig Szegedre megy a Juhász-jubileumra. Makó–Mezőhegyes–Szeged között természetesen vasúti összeköttetés is volt. Az ACSEV (Arad–Csanádi Egyesített Vasútnak) vonala innen ágazott el Orosháza, illetőleg Szegeden át Budapest felé. És természetesen Trianon előtt el lehetett jutni Battonya érintésével a nagyon közeli Aradra is.

Amikor 1989-ben szemügyre vettük a majort, a következőket állapíthattuk meg: Most is elviselhető életfeltételeket biztosít az ott lakók számára. Kis élelmiszerboltja, italboltja jelenleg is működik, alapvető árucikkekből jól ellátott. A postát kihordják, és a major központjában elhelyezett postagyűjtő ládába helyezik. Minden lakóháznak van egy rekesze. A házak tetején televízióantennákat lehet látni. A kicsi, de régi házakkal törődnek, azok rendesek, noha bútorzatuk réginek és kopottnak tűnik. Az iskolák körzetesítésével a major általános iskolája megszűnt, a korosztály általános iskolai tanulói a mezőhegyesi tanyai kollégiumban kaptak helyet. De azért szívesen járnak hétvégeken haza a majorba, ott érzik igazán otthon magukat. Sok majori gyerek került a közeli battonyai gimnázium- és szakközépiskolába, illetőleg Szegedre, Orosházára, Makóra. (A volt megyei székhely vonzáskörzete megmaradt, oda járnak vásárolni az emberek, s nem a nehezen megközelíthető Békéscsabára.) Irigylésreméltó jó levegő, nyugalom, igen szép tavaszi környezet tapasztalható itt. Az emberek barátságosak, nyíltak, kedvesek. Többségük (különösen az ott születettek, akiknek életkörülményei természetesen alapvetően megváltoztak 1944 ősze óta) nem is tudja elképzelni, hogy máshol is lehetne élni. Az általános iskolát megszünetése ellenére nemrég újították fel, jelenleg két család lakja. Korábban közösségi, kulturális szerepet is betöltött a major életében. Az 1920-as években valódi fellegvára lehetett a falusi műve-

lódésnek. Fiatal tanár koromban magam is tartottam itt valóban érdeklődő közönségnek előadást Móricz Zsigmondról (Igaz, akkor még a televízió nem ültette a képernyő elé az érdeklődő embereket.)

Amikor a megyei múzeumi szervezet igazgatójával, fotósával, s a település egykori tanítójával 1989. április 5-én meglátogattuk anyaggyűjtés és fényképezés céljából a Külső Pereg 47-es számú települést, reméltük, hogy József Attila nyomára bukkanunk. Nemcsak az emlékekben, hanem az épületekben is. A legnagyobb örömünkre és meglepetésünkre a major 72-es számú lakóházáról kiderült, hogy adatközlőnk, özv. Czomán Sándorné abban a házban lakik, s ösztönösen mi is odataláltunk, *amelyik 1922-ben Farkas Béla uradalmi őrnök lakása volt*, s amelyben József Attila minden bizonnyal lakott. Az őrnök lakást Czománné férje 1946-ban szolgálataiért kapta. Czomán Sándor annak idején kocsis volt az uradalomban, a tejet és a terményeket hordta. Egyebek között Farkas Béla őrnök lakására is. Az őrnök házának a felét egy másik család kapta lakás céljaira, azt azonban időközben lebontották és anyagának felhasználásával kisebb házat építettek belőle. Valóban látszik, hogy az egykori épület mintegy megfelezték. A megmaradt rész jelenlegi állaga nem a legjobb. Az idők folyamán több átalakítást végeztek rajta, de eredeti formáját némely részén azért megőrizte. Elgondolkozva néztük kissé megroggyant tetőszerkezetét, a megmaradt alsó épületeket és ólakat, a telek közepén álló nagy diófát, amelyeket József Attila is nézhetett valamikor. Az irodalom ismeretében nem is reméltük, hogy ilyen, irodalomtörténeti szempontból is jeles helyen gyűjthetjük a visszaemlékezéseket. (A mellékletben közreadjuk a volt őrnök ház megmaradt részének fotóját, jelenlegi lakójának, adatközlőnknek fényképét is.)

Feldolgozásomban József Attila mezőhegyesi tartózkodásával kapcsolatban még szólnom kell a feltételezeten mezőhegyesi ihletésű költemények *irodalomelméleti értékeléséről* is. Nagy általánosságban megállapítható, hogy a 16-17 éves költő még nem teljesen kialakult, sajátosan egyéni hangvételű személyiség. Ez természetes is. Igen sokat átvész az elődök, elsősorban az őt támogató Juhász Gyula nézeteiből, formavilágából, és a korszak legnagyobb hatású költőjétől, Ady Endrétől. Ez nemcsak tematikai értelemben állapítható meg, hanem műfajilag, sőt formai megoldások tekintetében is. Feltűnő, hogy a fiatal József Attila *kedvelt műfaja a szonett*, ennek a műfajnak minden kötöttségével együtt. Ebben írta a *Távol zongora mellett*, az *Aranykalásztól . . .*, *Aratásban*, *Lélekszirten*, *Foházkodó ének*, *Munkáshalál*, *Részeg a síneken*, *Éhség*, *Leánykérő ének*, *A Szent Jób ünnepén*, *Aratás előtt*, *Napszonett*, *Ó zordon szépség . . .*, *a Csend*, az *Ének magamhoz*, *A füst*, *A jámbor tehén* című költeményeit. (Valamennyit 1922-ben, mintegy próbálgatva a műfajt és saját képességeit.)

Érdekes megfigyelni, hogy 1923-ban már viszonylag kevesebb szonettet ír, bár a műfaj azért tovább foglalkoztatja: *Ad sidera*, *Sacrilégium*, *a Koszmosz éneke* pedig kifejezetten szonettkoszorú, ezt az alcímbe is jelzi. A költői hagyományokat követve „mesterszonettet” is ír a szonettkoszorú végén. A szonett műfaját élete végéig művelte, bizonyíték erre *Hazám* című nagy

összegző verse 1937-ből. Ady Endre és Juhász Gyula hatásán nem csodálkozhatunk. Ady Endrét még budapesti tartózkodása idején alaposan megismerte. Életrajzíróitól tudjuk, hogy egyik budapesti hölgyismerőse lepte meg először Ady verseskötetével, s a költemények elolvasása és végiggondolása igen nagy hatással volt rá. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy Makóról Budapestre írott egyik levelében azt írja nővérének, hogy karácsonyi ajándékba Ady verseskötetet kér. Makói tanárai és pártfogói szintén rajongtak Adyért, internátusi szobatársai, közöttük szinte egyetlen közvetlen barátja, Balogh Jóska is érdeklődött Ady költészete iránt. Ady hatását József Attila pályakezdésére Szabolcsi Miklós is hangsúlyozta és kellő részletességgel feldolgozta.²⁷

Talán nem kellően észrevett hatás József Attila fiatalkori költészetében a műfaji jellegzetességeken kívül az *impresszionista vonások „eredeztetése”*. Témánk szempontjából különösen fontos, hogy a Gebe Mártának ajánlott egész verseskötet alaptónusát, de elsősorban a bevezető versét, az *Ó zordon szépség* kezdetű költeményét mennyi *rokon vonás* kapcsolja *Tóth Árpád költészetéhez*. A kifejező jelzők használata: zordon szépség, véres, könnyű ékszer, az eufemisztikus jellegű választékos, finom, vizuális erejű kifejezések (trónusodhoz jöttem, bús koldus, dús élet hegye, ájult lelket hoztam, mákonyos varázs, hideg mint néma mosolygásod, büszke viadal) mind-mind Tóth Árpádra emlékeztetnek. Maga az „ékszer” kifejezés használata tipikusan Tóth Árpádnak, a „szavak szobrásának” a költői világához tapad.

De egyéb költeményekben is lehetne igazolni Tóth Árpád erőteljes hatását a diákköltő József Attilára. A 17 éves költő tudatosan fordult az elődökhöz, vagy éppenséggel követendő kortársakhoz. Igyekezett megismerni kora legkiválóbb költőit és elsajátítani tőlük a legmodernebb művészi eszközöket. Valamilyen csatornán át ismerhette Tóth Árpád verseit és köteteit is. A tőle kapott indíttatás nem mellékes és nem is dehonosztáló. A fiatal makói diák művészi éréseinek és érzékenységének is jó igazolása.

De éppen az a csodálatos az első verseskötet több versében, hogy emellett hogyan tud eredeti „József Attilá-s” lenni a költői tehetségét bontogató fiatalember. Nagyon fiatalon hogyan emelkedik bizonyos tekintetben Ady, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád fölé. Ezt a képességét ismerte fel költő-pártfogója, Juhász Gyula is a *Szépség koldusához* írott előszavában.

Természetes, hogy rajongott Juhász Gyuláért. Az egykori makói tanár költőnek nagy kultusza volt Makón. Szegedről vissza-visszatért kedvelt kisvárosába, barátai azonosak voltak a fiatal József Attila támogatóival. (Espersit János, Diósszilágyi Sámuel, Kesztnér Zoltán, a makói lapok jelesebb újságírói.) József Attilának nagyon jóleshetett, hogy fiatalon olyan emberek szellemi közösségébe került, akik méltányolták tehetségét, s akik összekötötték őt a Szegeden élő Juhász Gyulával, Móra Ferencsel s a többi, Szegeden alkotó íróval, költővel. Több jel azt mutatja, hogy József Attila szívesen elkísérte Juhász Gyulát és a makóiakat Csanád megye nagyobb településein tartott előadásaira is. A makói József Attila emlékkiállításán egy olyan plakátot is találtam, amelyik Espersit János, Diósszilágyi Sámuel és Juhász Gyula elő-

adásaira invitálja a hallgató közönséget. A plakátot a battonyai Ruber-nyomdában készítették, feltételezhető, hogy ezen az előadás-sorozaton hallgatóként a fiatal József Attila részt vett.²⁸ József Attila és Juhász Gyula igen meleg hangú levelezése egymással, s a Szépség koldusa nagyon szép bemutató, ajánló sorai egyaránt bizonyítják, hogy nem alaptalan volt a diákköltő József Attila ragaszkodása példaképéhez, pártfogójához. Érdekes módon Juhász Gyula József Attilára gyakorolt hatása főként az impresszionista beütéseket részben átvevő, részben azokat már bizonyos tekintetben továbbfejlesztő költeményekben mutatkozik meg. (*Szeged alatt, Juhász Gyulához, Juhász Gyuláról való nóta.*) Hogy tartós volt tisztelete, ragaszkodása, szeretete Juhász Gyulához, mi sem bizonyítja jobban, mint 1937-ben, súlyosbodó betegsége idején is őszintén megdöbbenő Juhász Gyula öngyilkossága, s olyan versek tanúsítják ezt, mint a *Meghalt Juhász Gyula*, s a *Te öngyilkos . . .* kezdetű. (Van abban valami elgondolkoztató és sorsszerű, hogy röviddel ezeknek a költeményeknek a megjelenése után a Mester Tanítványa is életét vesztette, s ez a megállapítás akkor is igaz, ha mindkettőjük halálának körülményeit enyhítően magyarázgatni próbáljuk.)

A 17 éves József Attilának a Szépség koldusa kötetben vannak azonban olyan költeményei is, amelyek már nem az őt ért hatásokat, hanem a *saját maga átélt élményét és művészi megfogalmazását* tükrözik. Azt hiszem, célszerű ezeket összekapcsolni az előzményekhez kapcsolódó *életkori sajátosságokkal*. Az 1922–23-ban írott költeményekben szembeűnő motívum *a valahová tartozás vágyának erőteljes jelentkezése*. (Ez egyébként a költő egész életútjára vonatkozó igény volt.) Családi körülményei ismertek: édesapját csak alig ismerte, a szeretett Mama 1919 végén meghalt, nővérei minden jó szándék ellenére sem tudták pótolni a szülők hiányát, gyámapijához fűződő viszonya tele volt számára idegen ellentmondásokkal. Természetes hát, hogy *barátra, társra vágyott* makói diákévei idején. Ez a „társkeresés” talán agresszívabb volt a kelleténél, nemegyszer visszariasztotta a hozzá közeledő személyiségeket is kiehézett, inkább vélt szenvedélyessége miatt. Úgy vélem, becsületes dolog ezt a feltételezést bevallani.

Az természetes, hogy egy 17 éves költő ír *szerelmes verseket*. Az ihletért tulajdonképpen nem is kellett messze mennie. A DMKE internátusban igazgatója, egyben a gimnáziumban matematikatanára volt Gebe Mihály, akinek két leánya volt, mindketten az internátus szolgálati lakásában laktak a szülőkkel együtt. Nagyon helyes, jól nevelt úrilányok voltak, s természetes, hogy felkeltették a kamasz kollégista fiúk érdeklődését. Gebe Mihály fiatalabb leánya, *Gebe Márta* mindössze egy évvel volt fiatalabb József Attilánál. A szülők sem vehették rossz néven, ha Attila előbb félszegen, majd egyre bátrabban és gyakrabban kézzel írott költeményeket adott elolvasásra „*Tusikának*”, s véleményét várta az adott költeményekkel kapcsolatban. Ezeket a verseket azután ajánlással is ellátta (Vers(ek) Mártának, Vers Mártuskának). Az egyszerűség kedvéért *Márta-verseknek* nevezem ezeket a költeményeket, megjegyezvén, hogy a később Vágó Mártához írott költeményeket nem szabad ide sorolni.

Koncsek Lászlóné Gebe Márta ezeket a kéziratokat megőrizte, megtartotta, eredetijüket meghatottan volt módom megnézni Koncsekné Gebe Márta budapesti lakásán 1989 nyarán. A Mártának ajánlott versek közül az egyiken mezőhegyesi dátumozás található. (*Tavaszi ének, Mezőhegyes, 1922. június 18.*) Korábbi, Budapest dátumozású a *Távol, zongora mellett* (1922. április 11.) *Köntösök* (Makó, 1922. május 17.) *Nagy ajándékok tora* (Makó, 1922. május 17.) *Csókkérés tavasszal* (Makó, 1922. június 23.) *Az ősztői barna alkonyat . . .* kezdetű költeményt (Vers Mártának címszó alatt) szintén Gebe Mártának ajánlotta, 1922, novemberi dátumozású, a Szépség koldusa című verseskötetben „Kedves tanáromnak, Tettamanti Bélának” ajánlva jelent meg. (E költemények kézirati példányainak fénymásolatát mellékletünkben Koncsek Lászlóné Gebe Márta jóvoltából és engedélyével közöljük.)

Ó zordon szépség . . . kezdetű verse első verseskötetének címadója. (Mártának Karácsonyra kézírásos ajánlással látta el, s ugyancsak kézírással Makó 1922. dátumozással három verssort is írt még hozzá:

„Versemmel hogyha megeleégzel
– Kínáltam úgyis már elégszer –
Fogadd el: véres, könnyes ékszer.
József Attila”)

1922 karácsonyának körülményeit, a Szépség koldusa keletkezését Gebe Márta visszaemlékezéseiből, szóbeli közléséből ismerhetjük meg:

„Furcsa diák volt. A szegénység rányomta bélyegét. Egyetlen kopott szürke ruhája mintha hozzáőtt volna, s darabjává vált egyéniségének. Messze élt diáktársaitól. Amíg azok veszetten hajszolták egymást, ő elvonulva élte a maga borongós életét. Órákig elüldögélt magában. Soha nem futott a többiekkel, sohasem vett részt diákdolgaikban. Bozontos, kusza hajjal, néha komorra vált nézéssel járta az internátus folyosóit, és ha a délutáni tanulóórak alatt könyvei fölé görnyedt, sokszor apró, kapkodó sorokat rótt a kitépett írkalapokra. Ilyenkor írta – a felügyelő tanár elől lopva – fakadó tehetségének csengő sorait, nemegyszer lázongó verseit. Az írkalapokra írt versek egyre szaporodtak, s az ajánlás is felettük: *Vers Mártuskának*. Sok ilyen írkalapot kaptam tőle. Titokban, lopva csempészte be hozzánk, az internátus igazgatói lakásába. Néha pedig maga hozta zavartan, szótlanul. Kihajtott, fehér apacsinge villogott a szürke, kopott ruha felett, amikor lesütött szemmel állt előttem. Ilyenkor pedig szótlanul várt, s csak nehezen bújtak ki végül a szavak belőle:

– Olvassa el, és mondja meg, tetszik-e?

Mindig azt vallotta, azért hozta, hogy megtudja, jó-e a vers, felettük pedig az ajánlás, bennük az egyre forróbbá vált szavak azonban elárulták: kifakadt szívében a diákszerelem bimbója. Sokszor járt be hozzánk. Nem csak miattam jött. Fivéreimmal barátkozott, s ma már jobban érzem, még ez sem volt az igazi ok. Karácsonyi, húsvéti szünetben, amikor kirepültek az internátus diákjai vakációra, és az öreg falak elcsendesedtek, József Attilának nem volt

hová mennie. Ilyenkor még sűrűbbé váltak a látogatásai. Különösen a családi vacsorákat szerette, amikor testvéreimmel, s szüleimmel együtt ült asztalhoz és közöttünk élt. Most már értem – és ez volt az oka, az igazi oka látogatásainak –: mérhetetlen sóvárság élt benne a család iránt. Egy kis melegséget kapott ilyenkor hideg, fagyos, magányos életébe . . .

Legszebb emlékem 1922 karácsonya. Az internátus élete elcsendesett. A sok diák hazament. Mi karácsonyestire készültünk. Az igazgatói lakásban a gyerekek izgalma, a várakozó öröm sejtette az ünnepet. József Attilának nem volt hova mennie. Egyedül ödöngött az elárvult, üres folyosókon. De ezen a karácsonyon nem volt szomorú. Apám már megmondotta neki: karácsonyfánk körül neki is helye van. De nem azért örült, hanem mert kezében volt első verseskötete, a *Szépség koldusa*. A nyomtatott betű varázsa megrészegítette. Járt a folyosókat, és ha valakit megtalált – a kapust vagy a konyhai személyzetet –, boldogan mutatta nekik elsőszülöttjét. Hozzánk nem jött el. Úgy viselkedett, mintha rejtegetné előlünk az örömet és büszkeségét. Mintha titka volna.

Eljött karácsonyeste. Olyan volt, mint a többi. A család – sokan voltunk: öten testvérek – körülvette a karácsonyfát, és megkezdődött a szokásos ajándékosztás. Mindenkinek jutott. József Attilának is. Amikor már mindenki szívébe beszökött a karácsonyi öröm, ahogy az az ajándékozás örömeivel történik, s már a karácsonyi asztal felé igyekeztünk, megállított bennünket Attila. Odaállt apám elé, és a maga kamaszos, félszeg darabosságával, de valami titkolhatóan büszkeséggel, ami új emberré tette ezen az estén – ez volt a titka –, ő is ajándékot adott. – Miska bácsi, fogadja el tőlem a könyvemet. – Mintha a mérhetetlen világot adná ajándékba – hiszen az volt ez a kötet neki –, úgy nyújtotta oda a Szépség koldusának fűzött példányát apámnak. Tintaceruzával írta be az ajánlást már december 20-án: *Miska bácsinak meleg fiúi szeretettel József Attila*. Már 20-án oda akarta adni, de aztán mégsem adta, nehogy elárulja magát előttem. Mert ezután hozzám lépett:

– Mártuska, fogadja el ezen karácsonyestén tőlem ezt a verseskötetet, szeretettel adom, legyen mindig nagyon boldog karácsonya. Nekem is a Szépség koldusának egy példányát adta. De más volt ez, mint a többi. Hetekig készült erre a meglepetésre. A könyvet kiadó szegedi Koroknay-nyomdával megbeszélte, hogy ebbe a példányba ne nyomtassák elejére az ajánlást, azt ő akarja saját kezével beírni. A nekem szánt kötetet szattyánbőrbe köttette, és azt adta ide ezen a karácsonyestén. És az ötödik oldalon, Juhász Gyula előszava után, az első vers fölött tintával a nyomtatott ajánlás helyén ott állt a saját kezével írt néhány sor.”²⁹

Koncsek Lászlóné budapesti lakásán 1989 nyarán magam is megnéztem ezt a gondosan dedikált verseskötetet, hosszan elbeszélgettem Gebe Mártával életéről, élményeiről, József Attilához fűződő személyes emlékeiről. Amikor elbúcsúztam tőle, hirtelen eszébe jutott, hogy ő is örömet szerez az én számomra. Megőrzött édesapja internátusából egy zománcozott *tálalótálat*, amelyből az 1920-as években a fiúk második fogását adagolták ki. Két-három adag férhetett annak idején ebbe a *tálalótálba*. Koncsekné Gebe Márta hang-

súlyozta, hogy az emlék nem azonos József Attila kollégiumi felszerelésével, ilyen tála egyik makói internátusi diáknak sem volt, de feltételezhető, hogy József Attila *is étkezhetett abból*. A kedves ajándékot elfogadtam és a makói József Attila Múzeumnak juttattam el, úgy vélem, ott van igazán „otthon”.³⁰

A *Márta-versekkel* azért foglalkoztam egy kicsit részletesebben a költő mezőhegyesi emlékeinek taglalása közben, mert megítélésem szerint a versírásához elengedhetetlenül szükséges személyes átéltség élménye *ezekben a költeményekben mutatkozik meg a leginkább*. Ezekben a versekben is érződik azért Ady, Juhász Gyula, Kosztolányi, a francia szimbolisták hatása, de a fiatal diákköltő lassan rátalál a saját hangvételére is.

A Mezőhegyesen eltöltött nyári időszak is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a Márta-versek mellett a *szociális érdeklődés, a szegény emberekkel való azonosulás, a fiatalos erő jelentkezése, bizonyos osztályöntudat is jelentkezik* ebben az időben írott költeményeiben. (*Fiatal életek indulója, Proletárok!, Erőének.*) Jogal írhatta 1924-ben egyik költeményében:

„Valami forró nyári éjszakán
Gyárfüst ölelt át lomha földszagot
S a legnagyobb lélek szökkent belém:
Az Utca és a Föld fia vagyok,”

(A legutolsó harcos I.)

*Mezőhegyesen kerülhetett József Attila talán komolyabban, már nem gyerekként életközelpbe azokkal a parasztokkal, akikről később írott költeményeiben sem feledkezett meg. Az Egeres, Holt vidék, Falu sok egykori, mezőhegyesi alapélményt asszociálhatott. Amikor azt írta, hogy „uraságnak fagy a szőlő, neki durrog az az erdő” . . . mezőhegyesi élmények is vezethették, hiszen köztudomású, hogy a mezőhegyesi erdőség az úri nimródok valóságos paradicsoma volt. Vagy a „tövit töröm –, s a gallya jut” már szocialista tartalmú szimbolizmusához is alapélményt kaphatott, hiszen a részesmunkások valóban ilyen részesedésért végezték a munkát Mezőhegyesen. Itt szerzett élményei is viszatükrözödhethetnek az *Ars poeticában* leírt néhány sorával:*

„ . . . Rám tekint pártfogón a század,
rám gondol szántván a paraszt . . . ”

Megítélésem szerint ezért hangsúlyosabb a Saitos Gyula által egy kicsit lebecsült mezőhegyesi tartózkodás József Attila életében.³¹